

הים האדום כמרקחה: מאבקי הכוחות והאינטרסים של ישראל באגן ים סוף

תקציר מחקר מאת ד"ר משה טרדימן*

[לקריאת המחקר המלא, לחצו כאן](#)

יולי 2018

אגן ים סוף מורכב מ-12 מדינות שאוכלוסייתן מונה כ-300 מיליון נפשות. בחופו המזרחי, נמצאות תימן וערב הסעודית. ירדן, מצרים, ערב הסעודית וישראל חולקות ביניהן את מפרץ אילת/עקבה. בחוף האפריקני של ים סוף נמצאות מצרים, סודאן, אריתריאה וג'יבוטי. באגן ים סוף נכללות גם אתיופיה שאין לה מוצא אל הים וסומלילנד וסומליה הנמצאות במפרץ עדן, מול חופי תימן, בכניסה לים סוף. מבחינה גיאוגרפית, ים סוף מפריד בין אפריקה ממערב לאסיה ממזרח ומהווה חלק מהשבר הסורי-אפריקני. מבחינה גאופוליטית, שימש ים סוף לכל אורך ההיסטוריה כאחד מנתיבי הסחר החיוניים ביותר בעולם המחבר בין אירופה והמערב לבין המזרח התיכון, וכיום הוא נתיב הסחר העמוס ביותר בעולם. משום כך, במרחב ים סוף נודעת חשיבות מיוחדת בעיקר למצרים, המגשרת בין ים סוף לים התיכון, ולתימן, לג'יבוטי ולסומליה, הנמצאות משני עברי מיצרי באב אל-מנדב ומפרץ עדן בכניסה הדרומית לים סוף. כמו כן, ים סוף היה הנתיב הימי דרכו הגיעו מדי שנה מיליוני עולי רגל מוסלמים מכל רחבי העולם למכה ולא אל-מדינה, שתי הערים הקדושות ביותר באסלאם הנמצאות בערב הסעודית.

בשני העשורים האחרונים, וביתר שאת במהלך השנה האחרונה, שלושה גורמים מאיימים על חופש השיט בים סוף והופכים אותו לאחת מהזירות "החמות" ביותר בעולם ולזירת מאבק ותחרות בין מעצמות בינלאומיות ואזוריות. הגורמים הם פעילות הטרור של ארגונים המשתייכים לאל-קאעדה ושל דאעש בסומליה ובתימן, שודדי הים הסומאליים והמלחמה בתימן.

על רקע הצורך להבטיח את חופש השיט בים סוף ולפעול למיגור הגורמים המאיימים עליו, ובמסגרת המאבק הכלכלי והפוליטי ביניהן, הקימו המעצמות הגדולות ומדינות אחרות בסיסים צבאיים בדרום אגן ים סוף, והשתלטו על נמלים מרכזיים. בג'יבוטי יש בסיסים צבאיים לצרפת, לארה"ב, לאיחוד האירופי, ליפן, לאיטליה ולסין, מה שהופך אותה למדינה עם הכי הרבה בסיסים צבאיים זרים בעולם. בניית הבסיס הסיני בג'יבוטי היא גם חלק מהמאבק המתנהל בעשור האחרון בין סין לבין הודו ויפן על ההגמוניה באוקיינוס ההודי, המתבטא בהקמת בסיסים צבאיים ונמלים. בחודשים האחרונים, גם רוסיה חודרת מחדש למרחב ים סוף ופועלת בו במישור הצבאי והכלכלי. על פי דיווחים לא מאומתים, רוסיה נמצאת במגעים עם ממשלת סומלילנד בנוגע להקמת בסיס צבאי בשטחה. מעבר לכך, היא חתמה על הסכמים עם אתיופיה, סודאן, מצרים, ירדן וערב הסעודית להקמת תחנות כוח גרעיניות לצרכי שלום.

במקביל למאבק בין המעצמות הגדולות על השפעה והגמוניה באוקיינוס ההודי ובג'יבוטי, מתנהל בים סוף מאבק דומה בין מעצמות אזוריות. מאבק זה החל לפני שנה, ביוני 2017, כאשר ערב הסעודית, איחוד האמירויות, בחריין, מצרים ומאוריטניה ניתקו את יחסיהן עם קטר. המשבר הדיפלומטי בין מדינות המפרץ השפיע על מאזן הכוחות בין המדינות הניצות באגן ים סוף. ערב הסעודית ואיחוד האמירויות רואות בחופי סומליה, ג'יבוטי, אריתריאה וסודאן את רצועת הביטחון המערבית שלהן במסגרת המלחמה בתימן וההגנה על אחד מעורקי הסחר העיקריים בעולם. קטר ותורכיה, מצדן, מנסות לבלום את התרחבות ההשפעה של ערב הסעודית, איחוד האמירויות ומצרים במרחב זה. פעילות זו מתאפיינת, על פי רוב, בבניית בסיסים צבאיים או בחכירה וניהול נמלים, כאשר שני הצדדים הנצים מנצלים לטובתם את היריבויות הקיימות בין המדינות במרחב אגן ים סוף על מנת להשיג את מטרותיהם ותוך כדי כך גם מחשקות אחת את השנייה. כך, למשל, לתורכיה יש בסיס צבאי

* ד"ר משה טרדימן הוא מומחה לאסלאם באפריקה, איכות סביבה בעולם הערבי והמוסלמי, הקשרים בין מדינות המפרץ לאפריקה וזירת ים סוף. הוא משמש כחוקר אורח במכון מיתוים וכעמית מחקר במרכז עזרי לחקר איראן והמפרץ הפרסי באוניברסיטת חיפה ובפורום לחשיבה אזורית.

במוגדישו, בירת סומליה, איחוד האמירויות חכרה ומקימה בסיס בנמל ברברה שבסומלילנד ויש לה בסיס בבעיר הנמל אסאב שאריתריאה. מנגד, תורכיה מקימה בסיס צבאי באי סואכן שבסודאן. גם אתיופיה, לה אין גישה אל הים, מנצלת את המצב על מנת להבטיח לעצמה גישה אל הים באמצעות חכירת או קניית מניות בנמלים אסטרטגיים כמו ברברה שבסומלילנד, ג'בוטי ופורט סודאן.

במקביל, מתנהל מאבק נוסף בין מדינות אגן הנילוס – מצרים, סודאן, אריתריאה ואתיופיה – בנוגע לבניית סכר התחייה על הנילוס הכחול באתיופיה. מצרים חוששת שהשלמת בנייתו וניצולו למטרות פיתוח יפחיתו באופן משמעותי את כמות המים הזורמים בנילוס שיגיעו לשטחה. מצרים אף חוששת כי כניסת תורכיה וקטר לסודאן עלולה לחדש את הסכסוך בינה לבין סודאן בנוגע לשליטה על משולש חלאיב שלחופי ים סוף. בנייתם, נרשמה פריצת דרך במשא ומתן בין מצרים, סודאן ואתיופיה בנוגע לסכר שעשויה להביא להסדר בין המדינות.

מבחינה כלכלית, אגן ים סוף חווה תנופת פיתוח מסיבית בתחומי האנרגיה, איכות הסביבה, התשתיות, המסחר והתיירות. באגן ים סוף מתבצעים פרויקטים סביבתיים רבים בתחום האנרגיות המתחדשות, כולל בניית כורים גרעיניים לצרכים אזרחיים בסודאן, אתיופיה, מצרים, ירדן וערב הסעודית, וכן בניית מתקני התפלה וסכר התחייה באתיופיה שנועד לספק חשמל. כמו כן, מוקמים ברחבי האגן פרויקטים רבים של תיירות. לצד הפרויקטים הללו המתבצעים בכל מדינה לחוד, קיימים גם מספר פרויקטים המשותפים למספר מדינות באגן כמו הפרויקטים של התשתיות במימון סיני המתבצעים באתיופיה ובג'בוטי, פרויקט בניית העיר ניום אליו עתידים לחבור יחד ערב הסעודית, מצרים וירדן, פרויקט גשר המלך סלמאן המחבר בין ערב הסעודית למצרים ופרויקט תעלת הימים בו מעורבות ישראל וירדן ושאינו ממומש.

מבחינת ישראל, המתרחש באגן ים סוף אינו נושא לדיון תיאורטי בלבד, אלא מהווה מרכיב חשוב בתפיסת המציאות והאינטרסים הביטחוניים והכלכליים של המדינה. ישראל היא שחקן נוסף הנמצא לחופו של ים סוף, וגם היא פועלת בזירה זו. מפרץ אילת הוא המוצא של ישראל לים סוף וממנו מפליגות ספינות סוחר ישראליות למדינות המזרח הרחוק ומזרח אפריקה. לכן, אבטחת חופש השיט בים סוף הוא אינטרס ראשון במעלה שלה באזור זה. כך, סגירת מיצרי טיראן לשייט של ספינות ישראליות היוותה פעמים, גם ב-1956 וגם ב-1967 עילה למלחמה מבחינת ישראל. במסגרת הסכמי השלום עם מצרים וירדן עיגנה ישראל את חופש השייט של ספינותיה בים סוף.

במקביל, פעלה ישראל לבצר את חופש השייט בדרום ים סוף באמצעות שילוב של פעילות מדינית מול המדינות הלא ערביות במרחב – אתיופיה ולאחר מכן גם אריתריאה – ומשנות התשעים גם מול ג'בוטי, סומלילנד וסומליה, ופעלה לבניית בסיסים צבאיים וסיכול הברחות נשק לחמאס ברצועת עזה ויתכן שאף השתתפה במלחמה בתימן לצד כוחות הקואליציה בראשות ערב הסעודית.

בין ישראל לבין ג'בוטי קיימים יחסים בלתי רשמיים טובים. קיימת הבנה ביניהן, ללא הסכם כתוב, בנוגע לעגינת ספינות ישראליות בנמל ג'בוטי ולמעבר של טיסות אל על במרחב האווירי. אנשי עסקים ישראלים פועלים במדינה ומדי פעם אף מתקיימות שיחות בין נציגים משתי המדינות. ישראל אף מנהלת בשנים האחרונות מגעים בדרג של ראשי מדינות עם הממשלה הפדרלית של סומליה ומסרבת להכיר בסומלילנד כמדינה עצמאית חרף מיקומה האסטרטגי במפרץ עדן, בכניסה לים סוף.

במישור הביטחוני, ישראל וערב הסעודית חולקות מספר אינטרסים ביטחוניים משותפים: המאבק נגד איראן ונגד דאעש ושאר ארגוני הטרור. כתוצאה מכך, היחסים בין ישראל לבין ערב הסעודית מתחממים. עדויות לכך ניתן למצוא בהתבטאויות חסרות תקדים בנוגע לזכותה של ישראל להתקיים ובנוגע לזכות העם היהודי למדינה לאומית, בקיום פגישות בין בכירים סעודים לישראלים ובשיתוף פעולה ביטחוני סמוי. גם בין ישראל למצרים קיים שיתוף פעולה בטחוני וצבאי בכל הנוגע למיגור ארגוני הטרור והאסלאם הקיצוני בחצי האי סיני.

במישור המדיני מצבה של ישראל באגן ים סוף אף פעם לא היה טוב יותר. ישראל, לראשונה בהיסטוריה שלה, מקיימת מגעים או קשרים חשאיים או יחסים דיפלומטיים עם כל מדינות אגן ים סוף מלבד תימן. מצב זה רחוק שנות אור ממצבה של ישראל בראשית דרכה, כאשר הייתה מבודדת ובשנות החמישים של המאה הקודמת כוננה יחסים דיפלומטיים רק עם אתיופיה.

למרות זאת, מצב זו אינו מתורגם לשיתוף פעולה כלשהו במישור הכלכלי. אחת מהדוגמאות הטובות ביותר לכך היא פרויקט תעלת הימים המשותף לה ולירדן שאינו מתקדם אולם, הפוטנציאל הלא ממומש לפרויקטים משותפים באגן ים סוף הוא גדול הרבה יותר במיוחד, לאור העובדה, שבישראל קיימות חברות ישראליות פרטיות רבות בעלות ידע סביבתי רב הנדרש מאד על ידי מדינות האזור בתחומי החקלאות, המים, התחבורה, האנרגיה, וגידולי חממה. תרומתן של החברות הללו עשויה להיות משמעותית מאד לפרויקטים כמו העיר ניום, הקמת מתקני התפלה, השקיה חסכונית, פיתוח אנרגיות מתחדשות, חסכון במים ועוד.

אינטרסים משותפים נוספים קיימים בתחום התיירות וכוללים מאמץ משותף של ישראל, מצרים, ירדן וערב הסעודית להגנה על הסביבה הימית והחופית, ובמיוחד על שוניות האלמוגים והדגים במפרץ אילת/עקבה מפני הריס ופגיעה מזיהום ומהצטברות פסולת, ופיתוח תחום התיירות הדתית למקומות הקדושים בערב הסעודית ובישראל. הסיבה לכך שהאינטרסים הללו אינם ממומשים היא המצב הפוליטי העכשווי במסגרתו ישראל אינה מקיימת יחסים דיפלומטיים עם ערב הסעודית, סודאן וג'יבוטי. יחד עם זאת, גם עם המדינות שהיא כן מקיימת יחסים דיפלומטיים כמו מצרים וירדן, שיתוף הפעולה הוא מוגבל.

כל ההתפתחויות הללו במישור הביטחוני, המדיני והכלכלי הופכות את אגן ים סוף לאזור מאד דינמי העובר תהפוכות רבות ומהירות שדרגת הנפיצות שלו היא רבה. לכן, על ישראל לנצל את שעת הכושר הזאת ולבחון כיצד היא יכולה להשתלב יותר במרחב גם מבחינה כלכלית וגם מבחינה מדינית.